

คอลัมน์ "จากท่าพระจันทร์ถึงสนามหลวง"

ผู้จัดการรายวัน ฉบับวันศุกร์ที่ 29 กรกฎาคม 2537

จากชุดานถึงรวันดา ความเรียงว่าด้วยภูมิศาสตร์อัฟริกา

รังสรรค์ ทัศนะพรพันธุ์

ผมเฝ้าชมและอ่านข่าวเกี่ยวกับสงครามกลางเมืองในประเทศรวันดา (Rwanda) ด้วยความหดหู่ใจ มนุษย์สองเผ่าพันธุ์ไล่ฆ่ากันโดยปราศจากสำนึกแห่งมนุษยธรรม ความโหดเหี้ยมและสัญชาตญาณดิบของมนุษย์เปลือยเปล่าอย่างมีจำต้องอำพราง รายงานข่าวของ CNN กล่าวว่า มีผู้คนล้มตายไปกว่า 500,000 คน และต้องอพยพหนีตายประมาณ 2 ล้านคน โดยอพยพเข้าไปอยู่ในประเทศซาอีร์ (Zaire) 1.4 ล้านคน และทานซาเนีย 460,000 คน

ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์เป็นปัจจัยพื้นฐานในการแย่งชิงอำนาจจนก่อให้เกิดสงครามกลางเมืองในรวันดา การตามล่าฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ครั้งล่าสุดจุดปะทุเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2537 เมื่อเครื่องบินที่บรรทุกประธานาธิบดีจูเวนัล ฮับยาริมานา (Juvenal Habyarimana) ถูกถล่มด้วยจรวด จนประธานาธิบดีผู้มาจากเผ่าฮูตู (Hutu) ถึงแก่กรรม และแล้วรัฐบาลเผ่าฮูตูก็กก็ถูกโค่นล้มโดยแนวร่วมรักชาติรวันดา (Rwanda Patriotic Front) ของเผ่าตุตซี (Tutsi) ผู้นำเผ่าตุตซีอ้างว่า เผ่าฮูตูต้องการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์เผ่าตุตซีก่อน เผ่าตุตซีจึงต้องป้องกันตนเอง

แม้ว่าบัดนี้เผ่าตุตซีจะยึดกุมอำนาจรัฐได้ และมีความพยายามที่จะประนีประนอมเพื่อสถาปนาสันติสุขขึ้นในรวันดา แต่บาดแผลระหว่างเผ่าพันธุ์นั้นล้าลึกเกินกว่าที่จะเยียวยา ความหวาดระแวงและความหวั่นกลัวปรากฏไปทั่ว ไม่เฉพาะแต่เผ่าฮูตู หากยังรวมถึงเผ่าตุตซี ด้วยการอพยพประชากรกลับคืนสู่รกรากดั้งเดิมเป็นเรื่องยากยิ่ง ปัญหาเฉพาะหน้าในปัจจุบันก็คือ การแพร่ระบาดของโรคภัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งอหิวาตกโรค

ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ดูเหมือนจะเป็นปัญหาพื้นฐานที่สั่นคลอนอัฟริกาทั่วทั้งทวีป สงครามกลางเมืองเกิดขึ้นในหลายต่อหลายประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เรียกกันว่า Horn of Africa ความไร้เสถียรภาพทางการเมืองกลายเป็นอุปสรรคสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม อันเป็นเหตุให้อัฟริกาที่มีความล้าหลังทางเศรษฐกิจเป็นอันมาก และอาจกล่าวได้ว่าเป็นดินแดนที่ด้อยพัฒนาทางเศรษฐกิจมากที่สุดในโลก

ผมเคยพยายามติดตามศึกษาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในอัฟริกา แม้จนหาข้อแผนที่ดีที่ทันสมัยที่สุดเพื่อการนี้ แล้วจึงพบสังขรณ์ว่า แผนที่ดีที่ทันสมัยที่สุดสำหรับอัฟริกานั้น

ไม่มี เพราะทันทีที่ซื้อแผนที่ฉบับใหม่ แผนที่ของอัฟริกาก็แปรเปลี่ยนไป หากไม่เป็นเพราะมีประเทศเอกราชเกิดขึ้นใหม่ โดยที่มีการเปลี่ยนชื่อประเทศด้วย ก็เป็นเพราะมีการขีดเส้นแบ่งประเทศกันใหม่ การติดตามข่าวคราวของอัฟริกาจึงเป็นเรื่องยากยิ่งสำหรับผม เมื่อมีการเอ่ยชื่อประเทศหนึ่งประเทศใดในอัฟริกา ผมไม่เคยสามารถสร้างจินตภาพได้ว่า ประเทศเหล่านั้นอยู่แห่งหนตำบลใด ยกเว้นประเทศที่คุ้นหูคุ้นตาตาดังเช่นอียิปต์ ลิเบีย มอริออคโค ตุนิเซีย และสหภาพอัฟริกาใต้

นับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา แผนที่ของอัฟริกาเปลี่ยนแปลงไปมาก อาจจะไม่ผิดนักที่จะกล่าวว่า ลัทธิจักรวรรดินิยมมีส่วนสำคัญในการเปลี่ยนโฉมหน้าของอัฟริกา

ในอดีตกาล เมื่อทรพยากรอุดมสมบูรณ์และประชากรบางเบา ชาวอัฟริกาจับกลุ่มอยู่รวมกันเป็นเผ่าพันธุ์ และมีการแบ่งปันดินแดนเพื่อการตั้งหลักแหล่งตามธรรมชาติ แม้จะมีความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์อยู่บ้าง แต่ก็มีใช้ความขัดแย้งที่รุนแรง อยากรู้ก็ตามศานติสุขในอัฟริกากลับหดหายไป เมื่อประเทศมหาอำนาจพากันตบเท้าเข้าไปยึดครองดินแดนต่างๆในทวีปนั้นเพื่อหาประโยชน์จากความอุดมสมบูรณ์ของทรพยากร ในระหว่างปี 2427-2428 มีการประชุมประเทศมหาอำนาจ ณ นครเบอร์ลิน (Berlin Conference) เพื่อกำหนดพรมแดนประเทศต่างๆในอัฟริกา ออตโต ฟอน บิสมาร์ก (Otto von Bismarck) ผู้นำเยอรมนีถึงกับกล่าวว่า 'แผนที่อัฟริกาของข้าร่างกันในยุโรป'

แนวความคิดว่าด้วยรัฐประชาชาติ (Nation State) นับเป็นแนวความคิดรากฐานที่ทำให้มีการขีดเส้นแบ่งพรมแดนในอัฟริกา ทั้งนี้บรรดาประเทศมหาอำนาจตกลงที่จะเคารพอธิปไตยในดินแดนของกันและกัน เพื่อป้องกันความขัดแย้งและสงครามระหว่างประเทศมหาอำนาจด้วยตนเอง แต่การกำหนดพรมแดนอัฟริกาในยุโรปได้สร้างปัญหาในขั้นฐานรากในเวลาต่อมา เพราะผู้นำประเทศมหาอำนาจไม่ใส่ใจต่อสภาพทางภูมิศาสตร์ของประชากรเผ่าพันธุ์ต่างๆในทวีปนั้น พรมแดนตามธรรมชาติที่กำหนดขึ้นตามจารีตและเป็นมรดกทางประวัติศาสตร์ซึ่งสั่งสมมานับร้อยนับพันปีถูกทำลายไป บางประเทศเป็นที่สมหวังของมนุษย์นับร้อยเผ่าพันธุ์ ดังเช่นชาอิรีที่มีประชากรมากกว่า 250 เผ่า บางเผ่าพันธุ์ถูกแบ่งแยกให้อยู่คนละประเทศ ดังปรากฏว่า เมื่อมีการขีดเส้นแบ่งระหว่างประเทศไนจีเรียกับประเทศเบนิน (Benin) ชนเผ่าโยรูบา (Yoruba) บางส่วนถูกขีดเส้นให้อยู่ในประเทศไนจีเรีย (ซึ่งต่อมาใช้ภาษาอังกฤษ) และบางส่วนถูกกันให้เข้าไปอยู่ในประเทศเบนิน (ซึ่งต่อมาใช้ภาษาฝรั่งเศส)

เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่หนึ่งในปี 2457 ดินแดนในทวีปอัฟริกาเกือบทั้งหมดปกครองโดยชาติมหาอำนาจเพียง 7 ประเทศ อันได้แก่ ฝรั่งเศส อังกฤษ เยอรมนี สเปน ปอร์ตุเกส อิตาลี และเบลเยียม เมื่อสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง ดินแดนต่างๆในอัฟริกาพากันได้รับ

เอกราช โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกระแสการเรียกร้องเอกราชคาโณลิสต์ในทวีปแอฟริกาในทศวรรษ 2500 การก่อเกิดของประเทศเอกราชทำให้แผนที่ของแอฟริกาค่อย ๆ แปรโฉม จนผิดหูผิดตาไปในที่สุด

แผนที่แอฟริกาไม่ได้เปลี่ยนโฉมไปเพียงเพราะมีประเทศเอกราชเกิดขึ้นใหม่เท่านั้น หากยังเป็นเพราะเกิดสงครามระหว่างเผ่าพันธุ์ภายในประเทศเดียวกันอีกด้วย ความขัดแย้งทางการเมืองบนพื้นฐานความแตกต่างด้านชาติพันธุ์ดังกล่าวนี้ ในบางกรณีหาข้อยุติด้วยการขีดเส้นแบ่งปันดินแดนกันใหม่ ประเทศเอกราชที่เกิดขึ้นใหม่จึงผุดขึ้นทีละประเทศสองประเทศจากดินแดนที่ครอบครองโดยชาติมหาอำนาจเพียง 7 ประเทศเมื่อต้นศตวรรษนี้ กลายมาเป็นประเทศเอกราชถึง 52 ประเทศในปี 2536

แต่แอฟริกายังคงคุกรุ่นด้วยความขัดแย้งระหว่างชาติพันธุ์ แม้ว่าองค์การเอกภาพแอฟริกา (Organization of African Unity = OAU) ในการประชุม ณ นครแอดดิส อบาบา (Addis Ababa) ประเทศเอธิโอเปียในปี 2506 บรรลุข้อตกลงในการยอมรับพรมแดนที่กำหนดโดยประเทศมหาอำนาจจักรวรรดินิยมแต่เก่าก่อน ทั้งนี้เพื่อมิให้ความขัดแย้งเรื่องดินแดนก่อให้เกิดความตึงเครียดระหว่างประเทศในแอฟริกา กระนั้นก็ตาม สงครามระหว่างประเทศก็เกิดขึ้นเป็นครั้งเป็นคราว เพียงแต่ว่าไม่รุนแรงและยืดเยื้อเท่าสงครามกลางเมืองเท่านั้น

ผมอดตั้งคำถามมิได้ว่า เหตุใดความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ในแอฟริกาจึงทวีความรุนแรงจนกลายเป็นสงครามกลางเมืองเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ?

ผมพบอรรถาธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ด้วยความมั่นใจไม่มากนัก ผมเชื่อว่าสาเหตุปฐมฐานเกิดจากการใช้อำนาจบาตรใหญ่ของประเทศมหาอำนาจจักรวรรดินิยมในการขีดเส้นแบ่งพรมแดนโดยไม่คำนึงถึงสภาพการตั้งถิ่นฐานของเผ่าพันธุ์ต่างๆ อีกทั้งไม่คำนึงถึงจารีตประเพณีและวัฒนธรรมของเผ่าพันธุ์เหล่านี้ เมื่อประเทศจักรวรรดินิยมยังเรืองอำนาจอยู่ พลานุภาพทางทหารและอาวุธยุทโธปกรณ์มีส่วนช่วยจัดระเบียบทางการเมืองทั้งระหว่างประเทศและภายในประเทศต่างๆในแอฟริกา เมื่ออำนาจของประเทศจักรวรรดินิยมโรยรา ความเป็นระเบียบที่เสถียรก็ด้วยอำนาจเริ่มมลายหายไป กระแสการเรียกร้องเอกราชในช่วงทศวรรษ 2500 จึงตามมาด้วยปัญหาความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ แต่ความขัดแย้งดังกล่าวนี้ถูกระงับไปเพียงบางส่วนในบางประเทศ ด้วยการแทรกแซงของประเทศมหาอำนาจ โดยที่มีกรณีอีกไม่น้อยเช่นกัน ที่การแทรกแซงดังกล่าวนี้กลับทำให้ความขัดแย้งรุนแรงยิ่งขึ้น

บทบาทและการแทรกแซงของประเทศมหาอำนาจในแอฟริกาค่อย ๆ ลดลงตามกาลเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทศวรรษ 2520 เมื่อประเทศมหาอำนาจเหล่านี้ต้องเผชิญกับภาวะตกต่ำทางเศรษฐกิจที่ยืดเยื้อและรุนแรงจนไม่สามารถทำหน้าที่ 'ตำรวจโลก' ต่อไปได้ แอฟริกาจึงกลายเป็นสมรภูมิที่ชนเผ่าต่างๆ ใช้กำลังกันอย่างบ้าเลือด

ในขณะที่การจัดระเบียบการเมืองภายในแอฟริกาไม่ประสบผลสำเร็จ ประชากรในแอฟริกาเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในปัจจุบันแอฟริกามีประชากรประมาณ 650 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 30 ของประชากรทั้งโลก การเพิ่มขึ้นของประชากรมีส่วนสร้างแรงกดดันในการแย่งชิงอาหาร วัตถุดิบ และทรัพยากรธรรมชาติ นับเป็นเชื้อเพลิงที่ดียิ่งที่โหมกระพือสงครามระหว่างเผ่าพันธุ์

การล่มสลายของอาณาจักรโซเวียตและยุโรปตะวันออกนับตั้งแต่ปี 2532 เป็นต้นมา กลายเป็นเยี่ยงอย่างที่ผู้นำเผ่าพันธุ์ต่างๆในแอฟริกาพยายามเจริญรอยตาม ทั้งนี้ด้วยตรรกวิทย์าง่ายๆว่า ในเมื่ออาณาจักรโซเวียตยังแตกเป็นประเทศเล็กประเทศน้อยได้ เหตุไฉนปรากฏการณ์เดียวกันนี้จึงเกิดขึ้นในแอฟริกาไม่ได้ ด้วยเหตุดังนี้เอง ทั้งๆที่สงครามเย็นยุติลง แต่สงครามร้อนกลับผุดขึ้นราวกับดอกเห็ดในแอฟริกา

ในบริเวณ Horn of Africa ไม่เพียงแต่จะมีความขัดแย้งระหว่างประเทศเอธิโอเปียกับซูดาน และระหว่างเอธิโอเปียกับโซมาเลียเท่านั้น ภายในเอธิโอเปียเอง ก็มีปัญห ความขัดแย้งในดินแดนอีริเทรีย (Eritrea) ซึ่งเป็นอาณาจักรริมทะเลแดงที่พยายามแยกตัวเป็นเอกราช ภายในประเทศซูดานก็มีสงครามกลางเมืองนับตั้งแต่ได้รับเอกราชในปี 2499 และมีแนวโน้มว่าจะต้องแยกเป็น 2 ประเทศ โดยที่ประชากรในซูดานเหนือส่วนใหญ่เป็นชาวอาหรับที่นับถือศาสนาอิสลาม ส่วนประชากรในซูดานใต้ส่วนใหญ่เป็นชาวพื้นเมืองผิวดำที่นับถือศาสนาคริสต์ สงครามระหว่างเผ่าพันธุ์เกิดขึ้นในโซมาเลียด้วย ในปี 2534 โซมาเลียเหนือ ซึ่งครอบงำโดยชนเผ่าไอแซก (Isaak Clan) ประกาศแยกตัวเป็นอิสระ และตั้งชื่อประเทศว่า สาธารณรัฐโซมาลีแลนด์ (Somaliland Republic)

ในบริเวณทะเลทรายซาฮารา ซาฮาราตะวันตก (Western Sahara) กำลังแปรโฉมเป็นประเทศเอกราช ภายหลังจากที่เป็นชนวนแห่งความขัดแย้งภายในกลุ่มประเทศ MAGHREB (อันประกอบด้วยมอริอ็อกโค อัลจีเรีย ตูนิเซีย ลิเบีย และมอริตานิเย) มาเป็นเวลาช้านาน ในอาณาบริเวณอื่นๆ ซาฮารีซึ่งประกอบด้วยชนมากกว่า 250 เผ่า จะเป็นสมรภูมิสงครามระหว่างเผ่าพันธุ์ที่ทวีความรุนแรงในอนาคต แซด (Chad) แองโกลา (Angola) และไนจีเรีย (Nigeria) ก็ต้องเผชิญชะตากรรมที่คล้ายคลึงกัน

เพียงชั่วเวลาอีก 5 ปีข้างหน้า แผนที่แอฟริกาจะเปลี่ยนโฉมจนจำแทบมิได้ ประเทศต่างๆจะแตกถูกเป็นประเทศเล็กประเทศน้อย นักชาติพันธุ์วิทยาบางคนกล่าวว่า หากเขียนแผนที่แอฟริกาขึ้นมาใหม่ โดยแบ่งปันดินแดนตามเผ่าพันธุ์ แอฟริกาจะต้องประกอบด้วยประเทศต่างๆ 850 - 1,000 ประเทศ กระนั้นก็ตาม ปัญหาที่จะยังไม่หมดไป ในเมื่อชนบางเผ่าอพยพย้ายถิ่นอยู่ตลอดเวลา จนไม่สามารถกำหนดแผนที่แน่นอนได้